

Političke implikacije ekonomskih odnosa u SEV-u

Vlatko Mileta

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Zahtjev za usavršavanjem robnonovčanih odnosa između socijalističkih zemalja članica SEV-a susrećemo u svim novijim programskim dokumentima ove ekonomske integracije kao trajni zadatak. Pitanje usavršavanja robnonovčanih odnosa u mnogim je raspravama postavljeno kao temeljno političko pitanje daljnjeg produbljavanja suradnje, budući da je postalo očito kako je u situaciji, kad su robnonovčani odnosi u funkciji izvršavanja planskih zadataka, ekonomska suradnja članica bitno derivirana iz objektivnih procesa i načina formiranja danih robnih vrijednosti. Centralno pitanje o robnonovčanim odnosima u SEV-u jest pitanje djelovanja zakona vrijednosti. Vremena kad je osporavano djelovanje zakona vrijednosti daleko su iza nas. Takva se pitanja više ne postavljaju. Umjesto raspravljanja o tome da li zakon vrijednosti djeluje u socijalističkoj privredi, danas se raspravlja o oblicima njegova ispoljavanja unutar socijalističkih privreda i u međusobnim odnosima. Iz činjenice da su u odnosima socijalističkih zemalja objektivno prisutni robnonovčani odnosi automatski se izvodi zaključak i o djelovanju zakona vrijednosti u njihovim međusobnim odnosima. Međutim, otvoreno je pitanje da li je međusobna razmjena razmjena ekvivalenata ili je riječ o neekvivalentnoj razmjeni. Oko toga pitanja u teoriji i realnim procesima ekonomske suradnje iskristalizirala su se različita stajališta, te se zauzimaju različite koncepcije sa znatnim političkim konotacijama.

Zahtjev za usavršavanjem robnonovčanih odnosa između socijalističkih zemalja članica SEV-a susrećemo u svim novijim programskim dokumentima ove ekonomske integracije kao trajni zadatak. Pitanje usavršavanja robnonovčanih odnosa u mnogim je raspravama postavljeno kao temeljno političko pitanje daljnjeg produbljavanja suradnje, budući da je postalo očito kako je u situaciji, kad su robnonovčani odnosi u funkciji izvršavanja planskih zadataka, ekonomska suradnja članica bitno derivirana iz objektivnih procesa i načina formiranja danih robnih vrijednosti.

U međusobnim odnosima zemalja članica SEV-a i dosad se poklanjala određena pažnja zakonitostima robne proizvodnje. Međutim, te su zakonitosti uvijek tretirane kao spoznate i stavljene su u funkciju plana. U dosadašnjem razvoju, u različitim razvojnim etapama, različito je utvrđivana robna vrijednost i različite su valute obavljale funkciju sredstava plaćanja u među-

sobnim robnim transakcijama. Tokom vremena na području robnonovčanih odnosa i robnih cijena razvijen je specifičan sistem upravljanja i reguliranja koji se upire na suradnju u oblasti planiranja, trgovinske sporazume i ugovore, na suradnju u nastupu na tržištima trećih zemalja, transferibilni rubalj, uzajamne obračune i kredite i druge organizacijske forme, uključujući u posljednje vrijeme i bezkontingentiranu trgovinu za robe kojih ima u dovoljnim količinama na tržištu SEV-a.¹

Centralno pitanje o robnonovčanim odnosima u SEV-u jest pitanje djelovanja zakona vrijednosti. Vremena kad je osporavano djelovanje zakona vrijednosti daleko su iza nas. Takva se pitanja više ne postavljaju. Umjesto raspravljanja o tome da li zakon vrijednosti djeluje u socijalističkoj privredi, danas se raspravlja o oblicima njegova ispoljavanja unutar socijalističkih privreda i u međusobnim odnosima. Iz činjenice da su u odnosima socijalističkih zemalja objektivno prisutni robnonovčani odnosi automatski se izvodi zaključak i o djelovanju zakona vrijednosti u njihovim međusobnim odnosima. Međutim, otvoreno je pitanje da li je međusobna razmjena — razmjena ekvivalenata ili je riječ o neekvivalentnoj razmjeni.

Pitanje ekvivalentnosti i neekvivalentnosti međunarodne razmjene jedno je od osnovnih pitanja u teoriji vanjske trgovine. Poznato je da je u Ricardovu modelu međunarodna razmjena neekvivalentna. To je model koji u biti odgovara na pitanje što se događa u međunarodnoj razmjeni kad neka zemlja nema ni u jednom proizvodu komparativnu prednost u odnosu na proizvodnju druge zemlje s kojom razmjenjuje proizvode. Međutim, taj se model razvija u situaciji liberalne međunarodne trgovine, kad nema nikakvih zapreka slobodnom cirkuliranju faktora proizvodnje. Kod zemalja državnog socijalizma međunarodna trgovina u okvirima SEV-a zbiva se pod djelovanjem mehanizama državnog monopola, pa je doista pitanje da li je tu riječ o ekvivalentnoj ili neekvivalentnoj razmjeni.

U Božjkovoj i Guzekovoj interpretaciji socijalističke ekonomske integracije međunarodna trgovina unutar socijalističkih zemalja uvećava dohodak, što u krajnjim konzekvencijama znači da je ta trgovina neekvivalentna. Prema Ribakovu i drugim sovjetskim autorima, kroz međunarodnu trgovinu samo se premještaju vrijednosti i nema nikakva povećanja društvenog proizvoda izvan onih veličina koji su rezultat nacionalnih radova.

To pitanje ni u kojem slučaju nije kabinetsko, jer o odgovoru na njega ovisi da li je moguće zaključiti ima li u odnosima između socijalističkih zemalja eksploatacije.

Da je međunarodna razmjena u okvirima SEV-a razmjena ekvivalenata tvrde Zotova i Ladigin. Oni navode: »Zbog toga što među socijalističkim zemljama objektivno egzistiraju robni odnosi djeluje i zakon vrijednosti, suglasnošću s kojim se razmjena između njih vrši na osnovi ekvivalentnosti njihovih društvenih vrijednosti, tj. s društveno-potrebni radom u međunarodnim okvirima.«²

Spomenuto stajalište ti autori izvode iz djelovanja zakona vrijednosti na međunarodnom tržištu. Za njih je društveno-potrebno radno vrijeme nacio-

1 Usp. B. N. Ladigin — N. A. Zotova (red), *Socijalističeskaja ekonomičeskaja integracija*, Moskva 1977, str. 156. i dalje.

2 Zotova-Ladigin, *Soveršenstvovanie tovarno-denežnih otnošenii stran SEV*, u B. N. Ladigin — N. A. Zotova, nav. dj., str. 158.

nalnih ekonomija korigirano prosječnom vrijednošću svjetskog tržišta, međunarodnom vrijednošću, čija se veličina utvrđuje na bazi prosječnog utroška rada u svjetskim relacijama. Iako se u osnovici svjetskog tržišta u njegovoj suvremenoj etapi razvoja nalaze vrijednosti nacionalnih ekonomija, ipak se svjetska vrijednost ne formira po vrijednostima neke od njih, nego na osnovici društveno-potrebno rada u okvirima svjetske privrede. Zato se vrijednost na tržištu SEV-a ne može utvrditi samo putem društveno-potrebno radnog vremena socijalističkih zemalja, te se svako uspoređivanje mora oslanjati na međunarodnu vrijednost svjetskog tržišta. Uzimanjem u račun vrijednosti svjetskog tržišta za balansiranje nacionalnih vrijednosti dolazi se do objektivnih kriterija vrednovanja, pa stoga razmjena roba, čija je vrijednost tako utvrđena, ne može biti ništa drugo nego razmjena ekvivalenta, zaključuju Zotova i Ladigin.

Međutim, socijalističko svjetsko tržište, prema istim autorima, ima i svojih posebnosti. Glavna osobitost socijalističkoga svjetskog tržišta jest u tome što ono nije stihijsko, nego je planski organizirano tržište. Planska organiziranost tržišta, po mišljenju autora, objektivna je posljedica planske proizvodnje i planski organizirane međunarodne socijalističke podjele rada. Robe se ne isporučuju stihijski, nego unaprijed poznatim kupcima. Time je međunarodno tržište socijalističkih zemalja sveukupnost precizno utvrđenih razmjenskih odnosa među vlasnicima osobitog vida — suverenih socijalističkih država. Međunarodno socijalističko tržište, navode dalje ovi autori, jest tržište bez kapitalista. Ponuda i potražnja susreću se na njemu bez konkurencije, jer su one planirane na međudržavnom nivou. Na međunarodnom tržištu SEV-a, zaključuju autori, međudržavno usuglašavanje već je odavno poprimilo formu zajedničke planske aktivnosti. Na tome tržištu nema igre cijena, trgovinske konkurencije, slobodnog kolebanja valutnih tečajeva i nema carinskih ograničenja. Proturječnosti između upotrebne vrijednosti i vrijednosti i druga proturječna robne proizvodnje rješavaju se na međunarodnome socijalističkom tržištu bez antagonističkih konflikata, uzajamnim dogovorom između društvenih prodavača i kupaca — socijalističkih država.

Ako ostavimo po strani konfliktnost ili bezkonfliktnost međunarodnoga socijalističkog tržišta ostaje pitanje zašto se na tom tržištu upotrebljavaju vrijednosne kategorije i zašto se priziva u pomoć kriterij svjetskog tržišta? U odgovoru na to pitanje autori ne nude prihvatljivo tumačenje. Za njih su, naime, vrijednosne kategorije socijalističkoga svjetskog tržišta obračunske veličine, bez kojih se ne može planirati i dogovarati opseg robne razmjene, a to nije sasvim točno.

Uprošteno poimanje robne proizvodnje u odnosima socijalističkih privreda ima uporište u jednoj od politekonomskih koncepcija, koja objašnjava da se robna proizvodnja u socijalizmu javlja zbog obračunskih potreba vrednovanja upotrebni vrijednosti. To je takozvana obračunska koncepcija, a njezini su najznačajniji predstavnici A. Leontjev i V. Batirov. Tu su koncepciju odbacili vodeći sovjetski ekonomisti i ona nema šireg utjecaja.³

3 A. Leontjev, O političkoj ekonomiji socijalizma, Zagreb 1948; V. Batirov, O neophodnosti i prirode tovarnog proizvodstva pri socializme, Voprosi ekonomiki, 1958, broj 8. U nas je slično stajalište zastupao M. Perović, »O različitim koncepcijama djelovanja zakona vrijednosti i robne proizvodnje«, v. V. Mileta, Osnovne ideje i stavovi o robnoj proizvodnji u socijalizmu, Kulturni radnik, broj 4, 1974.

Interesantnu raspravu o djelovanju zakona vrijednosti i njegovu odnosu prema planu u socijalističkome privrednom sistemu i odnosima između tih sistema izvela je grupa autora u knjizi *Socijalistički međunarodni proizvodni odnosi*. Za autore ove knjige robnost u odnosima socijalističkih država nije sporna, diskutabilan je samo način ispoljavanja robnonovčanih odnosa. Na istim je pozicijama I. P. Olejnik, koji ističe: »Kao važan element mehanizma socijalističke ekonomske integracije javljaju se robnonovčani odnosi, valutni i kreditni odnosi, korištenje zakona vrijednosti u gospodarskim odnosima socijalističkih država«.⁴

Pisci knjige *Socijalistički međunarodni proizvodni odnosi* polaze od teze da se ekonomski odnosi u socijalizmu reguliraju neposredno i planomjerno i da zahvaćaju sve faze proizvodnog procesa, uključujući i fazu razmjene roba. To, po njihovu sudu, vrijedi za unutrašnju i vanjsku razmjenu, ali u međudržavnim odnosima postoji i jedna dopuna. Naime, u međunarodnom prostoru, dakle u odnosima socijalističkih država, centralizirano planiranje zamijenjeno je zajedničkim planskim djelovanjem.

Planomjerno organiziranje ekonomskih odnosa socijalističkih država izražava se u različitim oblicima ekonomske suradnje i posredstvom tih različitih oblika ekonomske suradnje ispoljavaju se međunarodni socijalistički odnosi proizvodnje. Zajedničko planiranje upire se, po njihovu sudu, na zakon planomjernosti, ali i na druge ekonomske zakone, pa u tom smislu i na zakon vrijednosti. U odnosima socijalističkih država robnonovčani odnosi objektivno su uvjetovani stupnjem podružtvovljenosti rada, posebnostima u iskazivanju društvenog karaktera rada i, naročito, činjenicom da se socijalističke države pojavljuju faktički kao samostalni socijalistički proizvođači.

Otuda u procesu usavršavanja različitih oblika zajedničke planske aktivnosti, smatraju autori te knjige, značajnu ulogu imaju robnonovčani odnosi, koji nisu samo prisutni u odnosima razmjene roba. Svjetsko socijalističko tržište obuhvaća ukupnost robnonovčanih odnosa, kako s područja vanjske trgovine, tako i s područja kreditnih odnosa, znanstvenotehničke i proizvodne suradnje.

Svjetsko socijalističko tržište stoga je, prema autorima, sistem ekonomskih odnosa koji se uspostavljaju između državno organiziranih kupaca i proizvođača i karakterizira ga raširenost na cijelom području integracije, povezanost ponude i potražnje, valutnofinancijskih i kreditnih odnosa. Jezgra svjetskoga socijalističkog tržišta jest tržište SEV-a, posredstvom kojeg socijalističke zemlje, članice te integracije, podmiruju različite potrebe.

Međunarodno tržište SEV-a, navode autori, kao dio svjetskoga socijalističkog tržišta specifično je područje robnonovčanih odnosa, koje se ne pokriva ni s unutrašnjim nacionalnim tržištima, niti sa svjetskim tržištem. Međunarodno tržište SEV-a primjenjuje specifične ekonomskoplane i organizacijske instrumente. Na međunarodnom tržištu SEV-a primjenjuje se poseban sistem cijena i obračuna, koji se razlikuje od nacionalnih i svjetskih cijena, i poseban sistem tokova roba. Pri tome, odvojenost tržišta SEV-a od nacionalnih tržišta članica nije apsolutna nego relativna, kao što je relativan i njegov regionalni karakter. Socijalnoekonomski sadržaj odnosa na tržištu, zaključuju autori spomenutog zbornika, proizlazi iz prirode socijalističke ekonomije i

4 I. P. Olejnik, *Integracionne procesi v mirovom socialističeskom hozjajstve*, Moskva 1981, str. 169.

njegovo funkcioniranje osiguravaju zajedničko utvrđeni programi suradnje na različitim područjima privrede.⁵

U odnosima socijalističkih zemalja zakon vrijednosti se ne javlja kao regulator društvene proizvodnje, kako je to slučaj u kapitalističkim zemljama, ističe I. P. Olejnik. Robnonovčani odnosi nisu jedina i odlučujuća forma suradnje poduzeća i odgovarajućih proizvodnih kompleksa socijalističkih zemalja. Socijalističko vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i razvijeni međunarodni socijalistički odnosi dopuštaju da se razvoj robnonovčanih odnosa iskoristi za izgradnju socijalizma i komunizma. Zato i djelovanje zakona vrijednosti u odnosima socijalističkih privreda pretpostavlja postizavanje maksimalne ekvivalentnosti u razmjeni. Ekvivalentnost u odnosima partnera može se postići samo u slučaju ako se robe razmjenjuju po cijenama u čijoj je osnovici međunarodna vrijednost, zaključuje Olejnik.

Problem utvrđivanja cijena na tržištu SEV-a u svakom slučaju nije tako jednostavan i nerijetko izaziva teoretske kontroverze. Ako se već kod gotovih roba može pojednostavljeno uzeti da se cijene formiraju na bazi svjetskih cijena, uz eliminiranje konjunkturnih kolebanja kapitalističkog tržišta — kako je istaknuto u *Kompleksnom programu* — ostaju ipak mnogi problemi na području cijena polugotovih proizvoda, koji su u funkciji specijalizacije i kooperacije proizvodnje.⁶

J. F. Kormnov posebno analizira problem formiranja cijena na području kooperacije i specijalizacije proizvodnje. Pri tome se osvrće i na globalne probleme formiranja cijena u SEV-u i, u tom kontekstu, ističe da su cijene na tom tržištu u funkciji ekvivalentnosti robne razmjene. Po njemu, prodaja roba na svjetskom tržištu po višim ili nižim cijenama od međunarodne vrijednosti sama po sebi ne govori u prilog tezi da je riječ o neekvivalentnoj razmjeni. Ekvivalentna razmjena, razmjena po međunarodnim vrijednostima, pretpostavlja otklon od nacionalnih vrijednosti, te je stoga takva razmjena u biti ravnopravna, dok bi razmjena po nacionalnim cijenama bila neravnopravna.⁷

Problemi su, međutim, drugačiji kad je riječ o formiranju cijena interpolirane produkcije. S jedne strane, preko cijena tu se mora održavati zainteresiranost proizvođača za kooperaciju i specijalizaciju proizvodnje a, s druge strane, cijene ugrađenih proizvoda moraju biti propulzivne, kako bi se gotovom proizvodu osigurala realizacija na svjetskom tržištu, pod uvjetima koje svjetsko tržište postavlja.

Kormnov nastoji pronaći odgovor na pitanje specijalizirane i kooperativne proizvodnje na području strojogradnje, na kojem su najveći integrirani

5 Grupa autora, *Socijalističke međunarodne proizvodstvenne odnose*, Akademija nauk, SSSR, Moskva 1979, str. 264. i dalje. Problemima intenziviranja kategorija robne proizvodnje bavilo se posebno XXXIII zasjedanje SEV-a. U izjavi s tog zasjedanja ta je materija posebno akcentuirana. Usp. »Pravda« od 30. lipnja 1979.

6 *Kompleksni program* za cijene navodi slijedeće: »Socijalistička kolektivna valuta ima realnu podlogu na osnovi planskog razvoja robne razmjene među zemljama članicama SEV-a po usuglašenim kontraktnim cijenama, utvrđenim na osnovi svjetskih cijena, uz eliminiranje štetnog utjecaja konjunkturnih faktora kapitalističkog tržišta, što osigurava njezinu stabilnost i neovisnost o kriznim pojavama kapitalističkoga valutnog sistema. (Moskva, 1971, dio 7, toč. 3.)

7 J. F. Kormnov, *Međunarodna socijalistička specijalizacija i kooperacija*, Moskva 1981, str. 185.

dosezi. Svoju koncepciju temelji na ekonomskoj zainteresiranosti, kako zemalja koje su u odgovarajućim odnosima, tako i vanjskotrgovinskih i proizvodnih udruženja. Prema Kormnovu, ekonomski rezultati za zemlju, njezine proizvodne i druge organizacije koje surađuju s drugim državama ovisni su o troškovima proizvodnje roba za izvoz, rashodima za uvoz, cijenama, efektima u sferi proizvodnje i rashodima za amortizaciju. Kako sve organizacije u zemlji, pa u tom smislu i one koje rade za vanjsku trgovinu, posluju na principu samofinanciranja, dužne su poslovati rentabilno, što je moguće postići, prije svega, povećanjem proizvodnosti rada i snižavanjem troškova proizvodnje na osnovama tehničkog napretka, suvremene tehnologije i organizacije proizvodnje. Otuda samofinancirajuća organizacija ekonomskih odnosa s inozemstvom i, prije svega, specijalizacija i kooperacija proizvodnje, moraju iznaći i proširivati (pobuđivati) takve varijante suradnje koje su od interesa za sve sudionike. Sukladno tome, kako se u sferi odnosa s inozemstvom pojavljuju socijalističke države, to takva suradnja mora zadovoljiti i ekonomske interese država.

U evropskim zemljama članicama SEV-a, navodi Kormnov, može se uočiti tendencija izravne ovisnosti između rentabilnosti poslovanja i vanjskotrgovinskih operacija. Samofinancirajuće proizvodne organizacije neposredno sudjeluju u prihodima i gubicima u realizaciji svojih proizvoda u inozemstvu. Osnovni princip samofinanciranja — nadoknađivanja troškova iz ostvarenog dohotka — u punoj je mjeri primijenjen i u odnosima s područja vanjske trgovine, odnosno u drugim odnosima s inozemstvom, kako na nivou ukupne narodne privrede, tako i neposredno na nivou poduzeća. Stoga realni ekonomski efekti od ekonomskih odnosa s inozemstvom u većini zemalja članica SEV-a neposredno utječu na ukupne financijske rezultate na nivou države. Uvođenjem ekonomskih stimulatora za izvoz domaćih proizvoda u evropskim zemljama članicama SEV-a zahvaćeno je i pitanje obračuna između vanjske trgovine i proizvodnje, odnosno pitanje izvoznih premija i uvoznih carina, odobravanje kredita, prava raspolaganja izvoznika ostvarenim devizama iznad planirana iznosa, mogućnost zamjene valuta itd.

Za poduzeća koja djeluju u međunarodnom prostoru pitanje cijena neobično je važno. Kako na tržištu SEV-a funkcioniraju kontraktne cijene (ugovorene cijene) petogodišnjeg prosjeka svjetskog tržišta, to nastaje problem kako prebaciti cijene izražene u konvertibilnim valutama na transferibilni rubalj, odnosno na nacionalne valute. U Sovjetskom Savezu, navodi Kormnov, u posljednjih deset godina to prebacivanje obavlja se po koeficijentu koji je blizak jedinici. Međutim, kako su cijene svjetskog tržišta u tom periodu u neprestanom porastu, primjena tog koeficijenta ne daje pravu sliku o odnosima vrijednosti, pa je stoga neophodno godišnje obavljati i promjenu koeficijenata. Kormnov na primjeru pokazuje kako ugovorne cijene u trgovini između zemalja SEV-a mogu negativno utjecati na zainteresiranost partnera i stoga predlaže da se prihvati specijalni kompenzacijski fond u kojeg bi se slijevali viškovi što proizlaze iz preračunavanja valutnih tečajeva na osnovi međunarodne trgovine u SEV-u i, s tako prikupljenim sredstvima, pokrivali obračunski gubici nastali na istoj osnovi.

U normalnim prilikama financijski rezultati ekonomske djelatnosti s inozemstvom u velikoj mjeri ovisе o ugovornim cijenama roba međusobne razmjene. Objektivno utvrđena cijena međusobne trgovine mora zadovoljavati interese svih partnera. Ako je to slučaj, onda cijena pozitivno utječe na spe-

cijalizaciju i kooperaciju proizvodnje u međunarodnim relacijama. Zato se kao najefikasniji stimulator međunarodne specijalizacije i kooperacije pojavljuje princip »uzajamne ekonomske korisnosti«. ⁸ Princip »uzajamne ekonomske korisnosti«, ističe Kormnov, ne smije se miješati s principom ekvivalentnosti međunarodne razmjene, iako između ta dva principa postoje stanovite sličnosti. Na međunarodnom tržištu SEV-a specijalizirana proizvodnja izlazi kao koncentrat nacionalnoga društvenopotrebnog rada koji traži međunarodno priznanje. Stoga iste robe mogu, jer su rezultat rada različitih nacionalnih ekonomija, imati različite vrijednosti. Ekvivalentnost, u uvjetima robnonovčanih odnosa na međunarodnom tržištu, izražava ravnopravnost partnera, kojoj ne proturječi različita korisnost koju postižu pojedine zemlje, ako postoje nacionalne razlike u prirodnim, radnim i drugim resursima, u strukturi proizvodnje, produktivnosti i intenzivnosti rada.

Ekonomske odnose socijalističkih zemalja, navodi dalje Kormnov, po prirodi su odnosi pune i faktične ravnopravnosti, drugarske pomoći i uzajamne zainteresiranosti. Međutim, i pored toga, proturječnosti ekvivalentnosti razmjene jesu objektivne i realne, ali su istovremeno i neantagonističke i rješavaju se posebnim mjerama, zadaća kojih je da razmjenu učine korisnom za svakog partnera. U sadašnjim uvjetima na području je SEV-a za proizvode strojogradnje uspostavljen sistem cijena koji se razlikuje od nacionalnog sistema zemalja-članica i od cijena kapitalističkoga svjetskog tržišta. I na području strojogradnje cijene su podvrgnute planskim zadacima i imaju vlastitu ekonomsku osnovu. Stoga se na baznu cijenu svjetskoga kapitalističkog tržišta, vodećih kapitalističkih firmi izvoznika strojeva i opreme, dodaju korektivi, čime se one prilagođuju za ugovornu operacionalizaciju odnosa partnera u SEV-u.

U tehničke detalje formiranja cijena na tržištu SEV-a teško je ulaziti. To je kompleksna materija koja zahtijeva široku elaboraciju. Zato je na kraju dovoljno istaći da se u principu za sve proizvode koji dolaze na tržište SEV-a cijene formiraju na bazi srednjih cijena svjetskoga kapitalističkog tržišta u duljem razdoblju (obično pet godina). U formiranju ugovornih cijena polazi se od takozvanih baznih cijena i baznih tržišta. Za naftu, kao bazne cijene, uzimaju se cijene istočnog Sredozemlja, za željeznu rudaču cijene Švedske, za valjane proizvode cijene u Antwerpenu itd. Kao dokumentarna osnova korekcije cijena koriste se različiti izvještaji o kretanju svjetskih cijena, burzanski i statistički izvještaji i druge informacije. Da bi se eliminirala konjunkturna kolebanja kapitalističkog tržišta, u račun se uzima prosječna godišnja cijena. Višegodišnji prosjek, kao pravilo, i godišnji prosjek, kao najnovija praksa, odlučujuće su poluge u tehnologiji formiranja cijena robnih isporuka u okvirima SEV-a.

Za razumijevanje tih promjena treba istaći da je u skladu s odlukama IX zasjedanja SEV-a (1958) kao osnova za ugovorne cijene u trgovini između zemalja članica SEV-a bio primjenjivan petogodišnji period u dva pravca. Petogodišnje kretanje cijena na kapitalističkome svjetskom tržištu korišteno je za utvrđivanje bazne cijene za odnose u SEV-u, a jednom utvrđene cijene nisu se mijenjale u petogodišnjem razdoblju. Međutim, zbog brzih promjena cijena na svjetskom tržištu, posebno nakon naftnih poremećaja, preporukom Izvršnog komiteta SEV-a 1975. godine (LXX zasjedanje) uveden je sistem

godišnjih korekcija ugovornih cijena u trgovini između zemalja članica. Tada su uvedene takozvane »pokretne« ili »klizajuće« bazne cijene. Time su praktično cijene na tržištu SEV-a približene kretanju cijena na svjetskom tržištu.⁹

Drugo područje koje zaslužuje veću pažnju u analizi odnosa u SEV-u jest područje financijskovalutnih i kreditnih odnosa. Osnovni elementi valutnofinancijskog i kreditnog sistema također se upiru na planiranu aktivnost, posebno na aktivnost utvrđenu *Kompleksnim programom*. Financijskovalutni i kreditni sistem, osim toga, naslanja se i na zajednički sporazum o višestranom plaćanju trgovinskih i netrgovinskih transakcija, zatim na posebno izgrađen sistem međunarodnog kredita povezan s financijskim institucijama SEV-a i, naposljetku, na sporazum o međunarodnoj socijalističkoj valuti — transferibilnom rublju, koja služi kao sredstvo obračuna i kredita na području SEV-a.

U prvim razvojnim fazama međusobna trgovina i druge ekonomske transakcije u SEV-u praćene su dvostranim kliringom. Zemlje članice balansirale su međusobne transakcije svaka sa svakom, a viškovi, odnosno manjkovi koji su iz tih odnosa nastajali pokrivali su se novim isporukama ili dodatnim uslugama. Zlato i druge konvertibilne valute bile su time isključene iz transakcija, a primijenjeni sistem u dobroj je mjeri funkcionirao jer je bio potkrijepljen državnim monopolom odnosa s inozemstvom i detaljno centraliziranom privredom.

Klirinški sistem obračuna u biti je najjednostavniji sistem ekonomskih odnosa s inozemstvom i, pored stanovitih prednosti, naročito za zemlje koje ne raspolažu konvertibilnim valutama, ima daleko više nedostataka. Bitan je njegov nedostatak svakako taj što umrtvljuje dinamiku razmjene i što je nefleksibilan. Primjerice, ako neka zemlja koja je u klirinškom odnosu s više zemalja, kao što je bio slučaj u SEV-u, ima pozitivan odnos s jednom, a negativan s drugom zemljom, ona ne može svoj pozitivni saldo upotrijebiti za podmirivanje negativnog salda na drugoj strani. Otuda tendencija da se za svakom zemljom ostvari pozitivan saldo ili pak da se u odnosima s tim zemljama drži stanje ravnoteže. Bilateralni kliring stoga svodi međunarodnu razmjenu na njezine najjednostavnije oblike, praktički na trampu.

Teškoće bilateralnog kliringa u odnosima zemalja članica SEV-a rano su zapažene. Stoga je još 1963. godine osnovana stalna komisija SEV-a za valutnofinancijska pitanja, koja je, između ostalog, dobila zadatak da pripremi novi sistem obračuna, multilateralni kliring, odnosno da pripremi prijelaz s dvostranih na višestranu obračune, razmotri mogućnost formiranja zajedničke valute i sudjeluje u akcijama osnivanja Međunarodne banke za ekonomsku suradnju (MBES). Naporima te komisije i drugih organa SEV-a došlo je krajem 1963. godine do potpisivanja *Sporazuma o zajedničkoj valuti zemalja članica SEV-a* (transferibilnom rublju), o osnivanju i organizaciji Međunarodne

9 Detaljnije o tim promjenama vidi: V. E. Ribalkin, *Međunarodni riнок SEV: perspektivi i razvitja v uslovljah ekonomičeskoj integraciji*, Moskva 1978; N. M. Mitrofanova, *Ceni v mehanizme ekonomičeskogo sotrudničestva stran-členov SEV*, Moskva 1978; O. T. Bogomolov, *Međunarodni riнок stran SEV*, Voprosi ekonomiki, broj 4, 1980; V. P. Djačenko (red), *Cenoobrazovanie na mirovnom socijalističeskom rinke*, Moskva 1978; J. J. Olsevič — V. N. Zukov, *Teoretičeskie i metodologičeskie problemi soveršenstvovanija cenoobrazovanija na rinke SEV*, Moskva 1969.

banke za ekonomsku suradnju i višestranom obračunu trgovinskih i drugih ekonomskih transakcija (multilateralnom kliringu).

Formiranjem transferibilnog rublja i osnivanjem Međunarodne banke za ekonomsku suradnju počeo se u okvirima SEV-a razvijati zajednički kreditni sistem. Kasnije je taj sistem dobio dodatne dimenzije, posebno nakon osnivanja Međunarodne investicijske banke (MIB, 1971).

Međunarodna socijalistička valuta (transferibilni rubalj) zamijenila je klirinški rubalj u svojstvu obračunske jedinice i koristi se za višestrane obračune robnih i drugih isporuka između zemalja SEV-a. Osim toga, transferibilni rubalj je u funkciji kreditnog novca i njime se iskazuju cijene roba i usluga na tržištu SEV-a.

U izgradnji međunarodnoga valutnog sistema zemalja članica SEV-a nametalo se više problema. Temeljni problem bio je, svakako, vezan uz pitanje koju valutu uzeti kao opći ekvivalent, odnosno uz pitanje o prepuštanju te funkcije zlatu. Osim Jugoslavije, nijedna socijalistička zemlja nije bila članica Međunarodnoga monetarnog fonda, pa su tako sve socijalističke zemlje članice SEV-a bile izvan sistema Bretton-Woodsa, koji je trajao do 1971. godine. Sovjetski Savez radio je na osnivanju sistema MMF, a nekoliko godina nakon drugoga svjetskog rata Poljska i Čehoslovačka bile su u članstvu. Međutim, Sovjetski Savez nije pristupio u članstvo, dok su Poljska i Čehoslovačka, iz različitih razloga, napustile Međunarodni monetarni fond.¹⁰

Na primjenu bretonvudskih dogovora nije se moglo računati i zbog drugih razloga. Ocjenjivan kao tvorevina razvijenih kapitalističkih zemalja, sistem MMF nije mogao biti prihvaćen i zbog političke zaoštrenosti odnosa blokova, pa i samog razvoja SEV-a, koji je zbog složenih međunarodnih prilika pokazivao znatnu autarkičnost.

No, ostaje otvorenim pitanje zašto funkciju općeg ekvivalenta nije preuzelo zlato. Prejednostavno bi bilo reći da zlata nije bilo u dovoljnim količinama, pa zbog toga nije moglo preuzeti tu funkciju. Zlato je moglo računski obavljati svoju funkciju. Ni operacije MMF nisu bile pokrivenne zlatom u potrebnim dozezima, pa ipak je sistem funkcionirao. Tražiti odgovor o tome u literaturi suvišan je posao, jer o tome nema rasprava. Tako se, na primjer, J. A. Konstatinov, koji je napisao jednu od boljih knjiga o značenju i funkcijama novca za odnose u SEV-u, zadovoljuje jednostavnom konstatacijom da se o primjeni zlata kao mjere vrijednosti i drugim funkcijama nije uopće razmišljalo. U tom smislu on navodi: »Pri izgradnji međunarodnoga valutnog sistema zemalja članica SEV-a trebalo je, prije svega, riješiti pitanje valuta. Kao alternativno rješenje toga pitanja zlato se nije imalo u vidu. U uzajamnim odnosima socijalističkih država . . . nije neophodno koristiti zlato u funkciji prometnog i platežnog sredstva.«¹¹ Konstatinov navodi da se nije računalo ni s eventualnom primjenom neke nacionalne valute kapitalističkih zemalja kao valute SEV-a. Dok su o mogućnosti primjene zlata postojale neke nedoumice, o mogućnosti primjene konvertibilnih kapitalističkih valuta stvari su bile potpuno jasne. Svaka nacionalna valuta objektivno je podložna manipulacijama, koje proizlaze iz suverenog prava zemlje da mijenja njezin paritet

10 Detaljnije o tome v. V. Mileta, *Uvod u međunarodne ekonomske odnose*, Zagreb 1980.

11 J. A. Konstatinov, *Dengi v sisteme međunarodnih ekonomičeskih otnošenij strân SEV*, Moskva 1978, str. 137.

prema drugim valutama i stavlja je u funkciju vlastitoga privrednog razvoja. Preuzimanjem drugih valuta za vlastite operacije, svjesno se prihvaćaju i manipulacije koje se s takvom valutom čine, pa se u privredni sistem uvlače impulsi i rješenja koja su izvan nacionalne kontrole.

Osim toga, nacionalna valuta izražava robnu vrijednost na osnovi nacionalnoga društveno potrebnog rada, pa je njezino funkcioniranje na svjetskom tržištu u diskrepanciji sa svjetskim društveno potrebnim radom. Otuda se nacionalne valute na svjetskom tržištu pojavljuju kao novčani surogati. Neprihvatljivost primjene nacionalnih valuta kapitalističkih zemalja ili jedne od njih potencirana je i političkim razlozima. Konstatinov navodi da su socijalističke zemlje odvojene državnim monopolom vanjske trgovine od nepoželjnih kretanja na kapitalističkom tržištu i da su time istovremeno odvojene od intervencija kapitalističkih zemalja.¹²

Iz nabrojanih razloga proizašla je potreba za kreiranjem nove socijalističke međunarodne valute i valutnog sistema, koji je, na jednoj strani, neovisan o kapitalističkome valutnom sistemu a, na drugoj strani, neovisan i o valutnom sistemu bilo koje socijalističke zemlje članice SEV-a. Prema Konstantinovu, dva su razloga što nijedna valuta socijalističkih zemalja nije prihvaćena kao zajednička valuta SEV-a. Prvo, svaka socijalistička zemlja koristi nacionalnu valutu za vrijednosno iskazivanje upotrebnih vrijednosti u dosezima vlastitih granica. Nacionalne valute služe za novčano iskazivanje vrijednosti roba koje su proizvedene pri danom nivou društveno potrebnog rada. Drugo, pomoću nacionalne valute socijalističke zemlje ne iskazuju samo cijene robnih vrijednosti, nego pomoću robnih cijena realiziraju i ciljeve ekonomske politike, pa u skladu sa zacrtanim ciljevima otklanjaju na više ili niže cijene roba od vrijednosti. Posredstvom unutrašnjih cijena socijalističke zemlje raspodjeljuju (i preraspodjeljuju) nacionalni dohodak između privrednih grana u cilju postizanja optimalnih proporcija između njih. Preko cijena stimulira se znanstvenotehnički progres, povećava efikasnost proizvodnje i sama proizvodnja. Isto tako, cijene se u određenoj mjeri koriste za reguliranje ponude i potražnje. Sve se to postiže svjesnom primjenom »razdiobne« funkcije cijena u ekonomskoj praksi. Međutim, upravo ta funkcija raspoređivanja novostvorene vrijednosti pojedine privredne grane ne može se primijeniti u odnosima socijalističkih država, budući da se u odnosima tih zemalja primjenjuje princip ekvivalentnosti, a to znači da je nedopustivo, zaključuje Konstantinov, da se bilo kakvim mehanizmom prelijeva dohodak iz jedne socijalističke zemlje u drugu.

Zbog spomenutih razloga socijalističke zemlje SEV-a nisu prihvatile nijednu nacionalnu valutu kao zajedničku valutu SEV-a. Umjesto toga pristupile su izgradnji zajedničke valute, koja je po svome »pravnom statusu međunarodna valuta«. Tu funkciju preuzeo je transferibilni rubalj, koji nije istovjetan ni s jednom nacionalnom valutom, pa prema tome ni s ruskim rubljem.

Transferibilni rubalj formiran je međudržavnim sporazumom 1964. godine, istovremeno kad je formirana Međunarodna banka za ekonomsku suradnju i prihvaćen sistem višestranog obračuna međusobnih robnih transakcija članica SEV-a. Iako je ponikao iz odnosa robne razmjene, u kojima je služio kao posrednik robnih vrijednosti, vremenom je dobivao nove funkcije i pos-

12 Isto, str. 138.

tao je sredstvom preko kojeg se, kroz mehanizam Međunarodne banke za ekonomsku suradnju, može stjecati nova vrijednost. U transferibilnim rubljima mogu se vršiti i čekovne operacije, a na međunarodnom tržištu SEV-a njime se mogu nabavljati sve robe. Međutim, ostaje pitanje kako transferibilnim rubljem nabavljati robe, kad je poznato da su robne operacije u kontekstu dvostranih ugovora članica SEV-a? Ako među članicama SEV-a, uz neznatne iznimke, nema slobodne cirkulacije roba, onda je logično da ne može biti ni slobodne cirkulacije novca, pa prema tome ni slobodne cirkulacije transferibilnog rublja. Ako nema mogućnosti cirkulacije, onda je očito da transferibilni rubalj ne može biti konkretni novac i da je samo obračunsko sredstvo. Kao obračunsko sredstvo, međutim, transferibilni rubalj može obavljati određene funkcije novca i biti stvaran novac za konkretne zadatke. Uostalom, i u drugim integracijskim zajednicama susreće se obračunska novčana jedinica kojoj su povjereni odgovarajući zadaci, kao što je to slučaj u Evropskoj ekonomskoj zajednici s ECU iz *Evropskoga monetarnog sporazuma*, odnosno s pezetom kao zajedničkom valutom Centralnoameričke ekonomske i socijalne zajednice.

Trasferibilni rubalj ima odgovarajuće funkcije. Prije svega, služi kao mjera vrijednosti roba koje su predmet ugovornih odnosa zemalja članica SEV-a. U transferibilnom rublju iskazuju se i vrijednosni pokazatelji zajedničkog planiranja, kao što je slučaj s *Usuglašenim planom višestranih aktivnosti članica SEV-a za period 1976—1980*. Iako je vrijednost transferibilnog rublja računski vučena na zlato, od prihvaćanja *Kompleksnog programa* stalno se vodi računa o realnosti njegova tečaja. Poznato je da je nakon prve devalvacije dolara (1971) došlo do raspada kapitalističkoga monetarnog sistema vučenog na zlato i da je započet proces demonetarizacije zlata. Kako se zbog toga na svjetskom tržištu počela slobodno formirati cijena zlatu, nastala je potreba utvrđivanja paritetnog odnosa transferibilnog rublja prema drugim svjetskim valutama, uključujući i odnos prema američkom dolaru.

Kompleksni program uveo je obvezu sistematskog utvrđivanja vrijednosti transferibilnog rublja. U odnosu na američki dolar, vrijednost transferibilnog rublja utvrđuje se preko kupovne moći i tako utvrđena vrijednost koristi se za određivanje cijena roba koje se ugovorno razmjenjuju između članica SEV-a. Službeno utvrđena vrijednost transferibilnog rublja prema američkom dolaru bila je 1971. godine: 1 dolar = 0,9 transferibilnog rublja. Nakon devalvacije dolara uspostavljena je relacija: 1 dolar = 0,7461 transferibilnog rublja. Međutim, i pred stalne relacije transferibilnog rublja prema dolaru, taj je odnos bilo teško održavati, budući da su kapitalističke zemlje prešle na takozvani sistem plivajućih valuta. Zbog toga je Međunarodna banka za ekonomsku suradnju počela od 1974. godine kvartalno utvrđivati odnos transferibilnog rublja prema dolaru, a od 1975. to čini mjesečno. Zbog stalnih poremećaja kapitalističkoga valutnog tržišta, službeni paritet transferibilnog rublja prema valutama kapitalističkog svijeta od tog vremena teško je bilo održavati i raskorak između transferibilnog rublja i tih valuta postajao je sve većim. Stvarni tečaj bitno se odvojio od službenog.¹³

U odnosima socijalističkih zemalja transferibilni rubalj obavlja i funkciju platežnog sredstva. U funkciji platežnog sredstva, on se koristi za robna plaćanja, plaćanja usluga i za otplatu primljenih kredita. Prema procjeni J. A.

Konstatinova, oko tri petine transakcija u okvirima SEV-a obavlja se u transferibilnim rubljima.

Kao zajednička valuta SEV-a, transferibilni rubalj posebno je vezan s financijskim institucijama SEV-a, budući da te institucije znatan dio svojih kreditnih operacija obavljaju u toj obračunskoj jedinici. Kreditne operacije Međunarodne banke za ekonomsku suradnju vezane su uz pokrivanje robne razmjene i očuvanje višestranog sistema obračuna. Kreditne operacije Međunarodne investicijske banke imaju drugu namjenu i, prije svega, odnose se na zajedničko financiranje objekata od interesa za dvije ili više članica SEV-a. To je slučaj i s posebnim fondom za financijsko praćenje aktivnosti zemalja članica SEV-a u zemljama u razvoju. Davanjem kredita preko tog fonda, transferibilni rubalj pretvara se u svjetsku valutu.

Osim mjere vrijednosti, platednog sredstva, transferibilni rubalj koristi se i kao sredstvo nagomilavanja blaga (zgrtanja blaga u Marxovoj terminologiji). Gomilanje platežnih sredstava pretpostavka je obavljanja platežne funkcije. Isto tako, ta je funkcija moguća ako postoji višestrani sistem obračuna i ako se tako nagomilana sredstva mogu koristiti za kupovanje novih roba i njihovo plaćanje. U danim odnosima u SEV-u, nagomilana sredstva mogu se koristiti za kupnju određenih roba iznad planom utvrđenih količina, zatim za podmirivanje negativnog salda međusobne razmjene i, naposljetku, ta se sredstva mogu dati u obliku kredita preko financijskih institucija SEV-a uz odgovarajući interes.

Kreditna funkcija transferibilnog rublja za odnose u SEV-u ima sve veće značenje. Jačanje kreditne funkcije transferibilnog rublja povezano je s dvjema grupama aktivnosti u SEV-u. S jedne strane, izgradnja zajedničkih objekata, posebno energetske, neminovno je ojačala tu valutu kao kreditni novac. S druge strane, izlazak socijalističkih zemalja na svjetsko tržište, posebno na tržište zemalja u razvoju, stavio je transferibilni rubalj među one valute u kojima se obavljaju međunarodne transakcije interregionalnih dometa. Osim toga, transferibilni rubalj je u funkciji kreditnog sistema SEV-a, posebno u funkciji financijskih institucija te ekonomske integracije. Međunarodna banka za ekonomsku suradnju i Međunarodna investicijska banka obavljaju svoje operacije u transferibilnim rubljima, po određenoj tehnologiji, što je predmet posebne rasprave.

Vlatko Mileta

POLITICAL IMPLICATIONS OF ECONOMIC RELATIONS WITHIN COMMECON

Summary

The demand for an improvement of the commodity — monetary relations between the socialist countries associated in Comecon is encountered in all recent programmatic documents of that economic grouping and is regarded as a permanent task. This question is treated in many debates as a fundamental political issue affecting the further course of cooperation. It has, namely, become evident that, with commodity-monetary relations performing the function of agents of planning, economic coope-

ration of the member states chiefly derives from objective processes and the mode in which the given commodity values are formed. The central issue of commodity-monetary relations within Comecon is the question of the operation of the law of value. The days when the operation of the law of value was refuted are far behind. Such questions are no longer raised. Instead of debating whether the law of value operates in the socialist economy, the discussions today centre on the forms in which it is manifested in socialist economies and in relations between them. The fact that commodity-monetary relations are present in the relations between socialist countries leads to the automatic conclusion that the law of value operates within these relations. It is a question, however, whether exchange between them is the exchange of equivalents or whether it is an unequal exchange. Both in theory and in actual economic cooperation, different views on this have emerged, and differing concepts are espoused involving considerable political connotations.